

שיחות הרב צבי יהודה זצ"ל לפרשת השבוע סידרה ב'

פרשת בא

אם אין ישראל — אין תורה²⁴

אנו נפגשים בחידוש, במדרגה חדשה: מופיע העם. קודם-כל יש צורך שיהיה עם ושיצא ממצרים. ומתוך-כך מגיעים למעמד הר סיני ולמתן תורה, בו מתגלה מה טבעו של העם הזה וענינו. "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו"²⁵. כך גם מתברר ב"אורות התורה", שבחירת ישראל קודמת לתורה²⁶.

מה מובן המלה תורה? היא כוללת כל מיני דברים. קיום תורה ולימוד תורה, תורה שבכתב²⁷ ותורה שבעל-פה, הלכותיה, אגדותיה, כללותיה ופרטותיה וכו', וכולם ענין אחד. אמנם התורה מצד עצמה היא תורה מן השמים, אך "לא בשמים הוא"²⁷, כי אם מכוונת אלינו ויורדת אלינו. היא תורה שיש לה כתובת, אדרסה, אלינו. לכן נמצא ביטוי אצל ה"אור החיים" הקדוש, על התורה: אם אין ישראל — אין תורה²⁸. זהו ענינה של התורה, שמצד אחד היא לעילא ולעילא, ומצד שני היא נמשכת אלינו משמים.

כל הרמה האלוהית הנוראה הזאת מתוארת במסכת שבת, במאבקו של משה רבינו עם המלאכים הטוענים: "חמדה גנוזה... אתה מבקש ליתנה לבשר ודם?"²⁹. נכון שזו חמדה גנוזה משמי שמים, אבל ענינה הוא שתרד אלינו, שתפנה אלינו, לכתובת שלנו, שתשרה בתוכנו ותופיע עלינו ועל כל ישראל, על הכלל ועל הפרטים. שורש התורה הוא חמדה גנוזה והיא פונה אלינו ושייכת לנו, ואנו לומדים אותה, רבנן ותלמידיהם, וכלל-ישראל, ומקיימים מצוותיה.

על-פי-זו אפשר להבין הבחנות עמוקות שיש לפעמים בין תורה שבכתב לתורה שבעל-פה. יש צד שתורה שבכתב עדיפה, ויש צד שתורה שבעל-פה עדיפה³⁰, במובן של תורה שתתגלה בכנסת-ישראל שנמשכת ושייכת למציאות החיים של האדם, כפי שנמצא בתחילת "אורות התורה"³¹. התורה היא הנוראה

שפונה אלינו³². להורות³³, על-ידי תורה ומצוות. התורה היא הכלל, והמצוות הן הפרטים. לכן אנו מקדימים ללימוד תורה ולעליה לתורה: "אשר בחר בנו מכל העמים" ומתוך-כך "ונתן לנו את תורתו"²⁵.

כל זה שייך לביטוי של ה"אור החיים" הקדוש: אם אין ישראל — אין תורה. לו יצויר שאין ישראל בעולם, אין כתובת, אזי גם אין תורה. בסידור הבריאה האלוהית משנות דור ודור³⁴, מסודר שיש ישראל בעולם, יש כתובת של מקבלי תורה, ואליה יורדת ומופיעה התורה. כך נמצא במדרש הביטוי: "ואני אומר שישראל קרושים קודמים לתורה"³⁵. זהו הצד האחד: אם אין ישראל — אין תורה. ולא פחות מזה: אם אין תורה — אין ישראל.

5 תפילין — חירות

מתוך-כך מגיעים למצוה האחרונה של פרשתנו: "והיה לאות על ירך ולזכרון"⁸⁰. לכאורה ענינה תפילין, אבל יש צורך בהבחנה משום שבכל המקורות בהלכה על מצות הנחת תפילין מובא פסוק אחר, מפרשת "ואתחנן"⁸¹. כך ברמב"ם⁸², בסמ"ג⁸³, בחינוך⁸⁴ ובכל מקום. אם-כן, הפסוק בפרשתנו אינו הלכתי ממש. הרשב"ם, שהוא פשוט, מסביר שהכוונה פה היא שהענין הנורא של יציאת מצרים יהיה קבוע על ליבך⁸⁵, כמו בספר משלי⁸⁶, והכל תלוי באיזה טון קוראים אותו. רש"י בפירושו כאן מזכיר בכל זאת מהלכות תפילין⁸⁷.

בעצם, מצות תפילין היא ביטוי של ביטול העבדות על-ידי יציאת מצרים. גם ביובל יש מצוה של הפסקת העבדות, אבל שילוח העבדים נעשה בהדרגה, לפי סדר מיוחד. חז"ל מסבירים ששנת היובל היתה מתחילה בראש-השנה, ומראש-השנה עד יום-הכיפורים, העבדים לא היו "משתעבדין לאדוניהם"⁸⁸, אבל עדיין

לא היו אזרחים, ו"לא היו נפטרין לבתיהן"⁸⁸, אלא מתרגלים לחירות, אוכלים ושותים ושמחים, "ועטרותיהן בראשיהן"⁸⁸. העטרות שייכות להיסטוריה, לדוגמא בגמרא עבודה-זרה מוזכרות עטרות⁸⁹. בדורות הקדמונים היו זרי דפנה.

אנחנו כולנו עבדים משוחררים. "עבדי הם ולא עבדים לעבדים"⁹⁰. שוחררנו ממצרים ונכנסנו לעבודת ד', שהיא החירות האמיתית⁹¹, החירות היותר עליונה שמגלה את אמיתיות הטבע שלנו. כשם שהעבדים המשוחררים עטרותיהם בראשיהם, כך אנו עולים בקודש ואנו עבדים משוחררים בכל הדורות ועטרותינו בראשינו: התפילין. התפילין הן הפאר שלנו⁹². עטרתנו בראשנו היא "שמע ישראל ד' אלהינו ד' אחד"⁹³ ו"והיה אם שמע תשמעו אל מצותי"⁹⁴, ומתוך-כך כל התורה וכל המצוות.

בתפילין יש שני צדדים: מצד אחד היסוד של יציאת מצרים באותם הדורות אל החירות, ומצד שני ענינה של החירות הזאת היא קבלת עבדות. ומתוך ובתוך החירות מתגלה עול מלכות-שמים. זהו פשט הפסוק לדברי הרשב"ם.

הבכוריות שלנו — החירות שלנו, "והיה כי יביאך ד' אלהיך אל הארץ"⁹⁵, הכל ענין אחד. ואנו מגיעים אל גבול ארץ-ישראל עם הטוטפת הזאת בראשנו⁹⁶.

"בני בכרי ישראל"¹²

סיום זה נמשך מההתחלה. המלה הראשונה של משה רבינו אל פרעה: "כה אמר ד' בני בכרי ישראל. ואמר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלח, הנה אנכי הרג את בנך בכרך"¹³. האדם נכרא בצלם אלוהים¹⁴. אמיתיות האדם יש לה

שייכות לצלם אלוהים¹⁵, אבל אנחנו הבכור, בין אם נרצה בכך ובין אם איננו רוצים בכך¹⁶. הבכוריות היא עובדה בסדר המציאות הקיימת בכל הדורות.

לעית-לבוא, כשתתקיים השאיפה הגדולה של "והיה ד' למלך על כל הארץ"¹⁷ כפי שמזכיר רש"י על פסוק "שמע ישראל"¹⁸ — האם אז יהיה מצב שכולם שוים? חס וחלילה! לא נוכל לצייר מצב שישתוו לנו¹⁹. נכון שכולם יהיו גרי צדק, ויותר מזה — כולם יהיו אידיאליסטים עליונים, כדברי ישעיהו הנביא²⁰ — אבל הבכור נשאר בכור לעולם! כך סדר רבנו-של-עולם!

הבכוריות שלנו שייכת לסדר האלוהי של המציאות. ומתוך העובדה היסודית הזאת של "בני בכרי ישראל"²¹, המקיפה את כל הדורות כולם, יתגלה אור ד' על הכל. "ואתם תאמרו יגדל ד' מעל לגבול ישראל"²¹. בכל מהלך הטיפול ביציאת

מצרים, הולך ומתברר ענין "בני בכרי ישראל", ולעומת זה "כי לי כל בכור"²². עד שמגיעים ל"וד' הכה כל בכור בארץ מצרים"²³, ומתוך-כך ליציאת מצרים.

אם אין תורה — אין ישראל³⁶

ישנם אנשים השקועים בסיבוכים מחשביים, במחשבות מטריאליסטיות, שטחיות וחיצוניות. כשהם מדברים על אדם פלוני, הם רואים רק את צורתו החיצונית וחושבים שזאת הממשיות שלו. אבל לאדם החי יש גם משהו פנימי, נשמה. כך אצל כל יחיד, ולא פחות מזה — באדם הצבורי. לכל אומה ואומה יש נשמה, נשמת האומה, שר האומה³⁷, מלאך האומה. עם ישראל קיים במציאות, אבל אמיתיות מציאותו היא ישראל החי. מה ענין החיים? החיוניות, צלם אלוהים שבו, המהות הפנימית שבו. לכן הביטוי "ישראל החי" ממילא כולל תורה. "כי הם חיינו ואורך ימינו"³⁸.

המציאות הפנימית של ישראל, צלם אלוהים שבו, חיוניותו, הנשמתיות שלו, מתגלה בתורה. ומכאן נובע כל מה שנאמר ב"אורות התורה" על כללותיה ופרטותיה של תורה³⁹. מתוך עצם כלליות התורה מתגלים פרטי מצוותיה ופרטי אותיותיה. התפרטות התורה מתגלית מתוך עומק תורה מן השמים ומתוך עומק פנימיות נשמת ישראל שנוצרה ככה — "עם זו יצרת לי"³⁹, שהולך ומופיע ביציאת מצרים על-פי סדר ההנהגה האלוהית.

מצוה ראשונה של תורה

באמצע פרשתנו, אנו מתחילים להפגש בענינה של תורה ומצוותיה⁴⁰. כדברי רש"י בהתחלת ספר בראשית: "אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החדש הזה לכם'⁴¹, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל"⁴². באיזה מובן? כי התורה בשלמותה היא בהתגלותה בממשיות סדר החיים של ישראל וקיומה. על-ידי ישראל⁴³. וזה מתחיל במצוה הראשונה של תורה⁴⁴: "החדש הזה לכם ראש חדשים"⁴¹. לגבי אותן המצוות שיש בספר בראשית, כגון

שבע מצוות בני נח, המוזכרות בגמרא סנהדרין⁴⁵, וכן מצות מילה וגיד הנשה — ידוע מאמר חז"ל, שלא על-פי-זו אנו מצווים להלכה, אלא על-פי מה שנצטוינו בסניני⁴⁶, כהגדרת הרמב"ם⁴⁷. מתבאר כאן בבירור מה היא תורה. התורה מתוך המקור העליון השמימי של נשמת התורה, נשמת ישראל ואורייתא, הולכת ומתגלה ומתפרטת במצוות. התורה — כלל, המצוות — הפרטים. יחד עם תחילת הופעת מציאות האומה, מופיעה פגישתנו עם ענינה של תורה: תורה המתגלה במצוותיה, מצוות כלליות ומצוות פרטיות; תורה שמתגלה בהוראה ובהדרכה, תורה ששייכת לנו. "לא עשה כן לכל גוי ומשפטים כל ידעום"⁴⁸.

להפטר

1. מעצמות — וישראל בתוֹך

ירמיהו חי אחרי ישעיהו. אצל ישעיהו היו הדברים בכחינת חזון, ואצל ירמיהו הם קרובים ממש. לפני שבוע גם כן הזכרנו את ההתנגשות בין בבל ומצרים.¹ היתה בין שתי המעצמות האלה התנגשות ביחס לשלטון על העולם, כמו עכשיו בין רוסיה ואמריקה — כאשר ירושלים באמצע. ירמיהו היה פוליטיקאי אלוהי עובדתי, והוא מוסר ידיעה שבסופו של דבר תיכנע מצרים לבבל — וישראל באמצע, קטנה בכמות וגדולה באיכות.²

2. "אל תירא עבדי יעקב"

מתוך־כך באים למסקנה, בשני הפסוקים האחרונים שהם מיוחדים לנו: "אל תירא עבדי יעקב...".³ אחרי כל הרעש וכל הבלבול העולמי הזה "אל תירא עבדי יעקב, ואל תחת ישראל, כי הנני מושעך מרחוק ואת זרעך מארץ שקים".⁴ אברהם יצחק ויעקב מהווים קדושה משולשת. "זוכרתי את בריתי יעקב, ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר".⁵ אמנם יעקב אבינו הוא "בחיר שבאבות",⁶ כי הוא אנחנו, הוא כלל־ישראל, הוא התורה.⁷ אברהם אבינו הוא הגרעין, ויעקב אבינו הוא ראשית הצבור. לכן איננו נקראים על שם אברהם ולא על שם יצחק אלא על שם יעקב — "אל תירא עבדי יעקב...".

3. "ויסרתוך למשפט"

בכל ומצרים עסקות ביניהן, "אתה אל תירא עבדי יעקב, נאם ד', כי אתך אני, כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הדחתך שמה, ואתך לא אעשה כלה, ויסרתוך למשפט ונקא לא אנקך".⁸ כל מה שקורה מסביב הוא משפטו של הקדוש־ברוך־הוא. נכון שיש יסורים — והם היסורים הממריקים⁹ והמביאים לנו זיקוק וניקוי, אבל כל הבלבולים וכל רעש הגוים בדורות אחרונים אינם מפחידים אותנו. עכשיו חזרים אנו מכל קצוי הארץ: "כי הנני מושעך מרחוק ואת זרעך מארץ שקים".¹⁰ וזו הוכחה שהגיע זמן ההתפייסות האלוהית.

4. גוים יהגו ריק

כבנבואה הקדמונית, כך רוסיה ואמריקה מתגוששות, עכשיו, וישראל בתוֹך. הממלכות הרשעות וכל הגוים אינם מפסיקים מלדבר עלינו בקונגרסים שלהם ובונים תכניות שונות. אנו יושבים פה בשקט, ולא נוזז מפה.¹¹ אנו פה מכח "גדל העצה ורב העלילה", אשר ענין פקחות על כל דרכי בני אדם, לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו.¹²

5. "בעל מלחמות מצמיח ישועות"

מלחמה אינה דבר נעים, אבל עוכדה היא שאת כל הישגינו השגנו מתוך מלחמות.¹³ המדינה, ירושלים ומקום המקדש. על־כן אין להודעו כל־כך מזה. יש מצות כיבוש הארץ, כדברים המפורשים של הרמב"ן.¹⁴ שלוש ארצות בארץ־ישראל: יהודה, עבר הירדן והגליל.¹⁵ ענינו מסתדר קמעא קמעא, לא בפעם אחת. נקוה שבעתיד יהיו פחות קרבנות ופחות מלחמות.

6. צבא וישיבה

אבל הצורך במלחמות אינו צריך לבטל את ענין "יגדיל תורה ויאדיר".¹⁶ אלו הן שתי מצוות כלל־ישראליות, ויש לחזק את שתיהן. הגדלת התורה בישראל אינה סותרת את מצות המלחמה, וגם לא את מצות ההתנחלות. כולן נחוצות, ועל כל אחד לערוך בירור פרטי והתיעצות אינדיבידואלית על־פי השיקולים המיוחדים למצבו.¹⁷ כגמרא מגילה נאמר לגבי יהושע, שבשעה שלא עסקים במלחמה באופן ישיר, אזי יש לחזור ל"יגדיל תורה ויאדיר" בכל תוקף.¹⁸ מצד שני אין שום מקור לפטור תלמידי־חכמים ממלחמת מצוה,¹⁹ אבל יש מקום לדחיה למען חיווק הערך הרוחני של הצבא ושל המדינה בכלל. באסיפה משותפת שהתקיימה עם שלטונות הצבא ביחס לפטור תלמידי ישיבה משירות צבאי, אמרתי: אין פטור. אנו לא מנותקים מכלל־ישראל. יש להבין בדעה ישרה שללימוד תורה יש ערך במובן הלאומי,²⁰ והוא אינו מהווה פירוד וניתוק, ומתוך־כך יש מקום לדחיה. על־כן ההתענינות בצבא ובהתנחלות לא צריכה להביא לרפיון בשקידת התורה, אדרבה, צריכה היא לחזק את שניהם, גם את הצבא וההתנחלות וגם את שקידת התורה.

חירות וקבלת עול מלכות־שמים הן שני צדדים שהם אחד, ושניהם נפגשים במצות תפילין: שמחת החירות וחירות קבלת עול מלכות־שמים. נפגשים עם ענינם של ישראל "וגילו ברעדה",²¹ כפי שמסופר במעשה של רבי ירמיה ורב זירא במסכת ברכות.²² הם היו שונים באופיים ובמרגות הקדושה שלהם. לרבי ירמיה היתה תכונת כדחנות, לעומת רב זירא שהיה מלאך אלוהים. כגמרא בבא בתרא מסופר שמפני שהרבה להתברך הוציאוהו מבית־המדרש.²³ גם במסכת נדה מובא שהוא שאל איבעיא מצחיקה, שאלה מצחיקה. וזו לשון הגמרא: "עד כאן הביאו רבי ירמיה לרב זירא לידי גיחוך ולא גיחוך",²⁴ לא הצליח להביא אותו לידי צחוק. לרב זירא היה עומק רצינות מאוד חריף, עומק חרדה ויראת־שמים, כבוד ראש נורא.²⁵ כפי שנמצא בירושלמי.²⁶ רבי ירמיה רצה להצחיק את רב זירא גם בעל כרחו.²⁷ מדוע? הם היו חלוקים בדרכם בעבודת ד', לרב זירא היתה עמקות של יראת־שמים וחרדה כל־כך נוראה ואיומה עד כדי כך שלא היה יכול לשמוח. אבל מוכרחים גם לעבוד את ד' בשמחה.²⁸ לכן, לרבי ירמיה היה צורך נפשי להביא את רב זירא לידי גיחוך על־ידי איבעיות שונות בלימוד. כך רצה רבי ירמיה להשפיע במהלך הקדושה שלו על רב זירא. אבל רב זירא עמד בשלו, בדרך שלו.²⁹

כגמרא ברכות³⁰ מסופר שרב זירא ראה את רבי ירמיה מתברך. אמר לו: למה אתה כל־כך מתברך? בספר משלי נאמר "בכל עצב יהיה מותר",³¹ כדאי לפעמים להיות קצת בעצבות ויש מזה רווח, מותר. יראת־שמים צריכה להיות לא מתוך צחוק. אמר לו רבי ירמיה: אל תדאג ליראת־שמים שלי: "אנא — תפילין מנחנא", ורש"י מפרש: אימת בוראי עלי.³²

תפילין, מצד עצם היסוד שלהן שייכות ליציאת מצרים, לשמחת החירות, ומזה נמשכות קבלת עול מלכות־שמים וקבלת עול מצוות בכל פרטיהן ודקדוקיהן, בכל החומרה ההלכתית.³³

תפילין — מצוה שבגוף

עלידי מצות תפילין מתבלט ערכה של האישיות הפרטית היחידית בתוך כלל־ישראל. יש מצוות ששייכות לאדם באופן אישי, והן שייכות להגדרה: "מצוה שבגוף".³⁴ מצות תפילין שצריכה להיות בגוף שלו, בזרוע שלו, היא שייכת לסוג הזה. היא אינה ניתנת להתקיים על־ידי שליח. מצוה שבגוף היא פרטית, אינדיבידואלית ביותר. מהיסוד הכלל־ישראלי של חירות³⁵ מופיעה מצות תפילין בערכה הכללי, "עשה מצוה זו שבשבילה תיכנס לארץ".³⁶ — ומתוך־כך ערכה הפרטי המיוחד לכל אחד ואחד, כל קרקפתא וקרקפתא³⁷, כל זרוע וזרוע. ביסודיות של יציאת מצרים מופיעה קדושה כלל־ישראלית שמתגלה בכל אדם מישראל, בכל נשמה מישראל ובכל גוף מישראל.

